

Riksväg 51 – Gällersta klockarbol

Spridda boplatsslämningar från brons- och järnålder

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning L1979:1831
Gällersta klockarbol 1:1
Gällersta socken
Örebro kommun
Örebro län
Närke

Jenny Holm

Riksväg 51 – Gällersta klockarbol

Spridda boplatsslämningar från brons- och järnålder

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning L1979:1831

Gällersta klockarbol 1:1

Gällersta socken

Örebro kommun

Örebro län

Närke

Jenny Holm

Denna rapport har framställts av ett företag
vars miljöledningssystem är certifierat enligt ISO 14001
av Svensk Certifiering Norden AB.

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2022

Omslag: Förundersökningsområdet intill riksväg 51. Foto från norr av Maud Emanuelsson.

Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande MS2012/02954 och 949878.

ISBN 978-91-8041-024-3

Innehåll

Sammanfattning	5
Bakgrund	6
Ärendet	6
Rapportens upplägg	6
Målsättning	6
Metod och genomförande	7
Tidigare undersökningar	8
Förundersökningsområdet	10
Resultat	10
Utvärdering	13
Referenser	14
Kart- och arkivmaterial	14
Litteratur	14
Tekniska och administrativa uppgifter	15
Bilagor	16
Bilaga 1. Schaktplaner	16
Bilaga 2. Schakttabell	20
Bilaga 3. Anläggningsbeskrivningar	21
Bilaga 4. Vedartsanalys	22
Bilaga 5. ¹⁴ C-analys	23

Figur 1. Förundersökningsområdet markerat med en röd ring. Utdrag ur Terrängkartan. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) har gjort en arkeologisk förundersökning inför planerad ombyggnad av riksväg 51. Förundersökningen berörde ett område med boplatzanläggningar, L1979:1831. Vid fältarbetet banades matjorden av med maskin, framkomna förhistoriska anläggningar undersöktes, varefter schakt, anläggningar och topografi dokumenterades. Den avbanade ytan omfattade 224 m². Då det enligt Länsstyrelsens förfrågningsunderlag framgick att fornlämningen skulle avgränsas inom området för vägens arbetsområde har ett par schakt grävts utanför det förundersökningsområde som presenterades i förfrågningsunderlaget.

Inom vägarbetsområdet, och inom den yta som tidigare angetts för fornlämning L1979:1831, framkom en härd, ett stolphål och en grop av förhistorisk karaktär. Härden och stolphålet har ¹⁴C-daterats till äldre järnålder respektive bronsålder. Det fanns även störningar i form av sentida diken och större sprängstengropar. Vi kunde också konstatera att matjordslagret var ovanligt tjockt, mellan 0,4 och 0,65 meter. Då matjorden var tjockast närmast riksväg 51 kan det kanske vara så att den matjord som fanns där vägen nu går har flyttats till åkerytorna intill.

Figur 2. Förundersökningsområdet före undersökning. Riksväg 51 till vänster i bild och i fonden, bakom träden, skymtar spiran till Gällersta kyrka. Foto från söder av Jenny Holm.

Bakgrund

Ärendet

Trafikverket planerar att bygga om riksväg 51 mellan Kvarntorpskorset i söder och Almbro i norr för att öka trafiksäkerheten. Det kommande vägarbetet berör flera fornlämningar. Den här aktuella fornlämningen är ett område med boplatzanläggningar, L1979:1831, som identifierats vid en arkeologisk utredning hösten 2017 (Emanuelsson 2018). Länsstyrelsen i Örebro län har beslutat om en arkeologisk förundersökning inom den östra delen, som berörs av arbetsföretaget, av boplatsoområdet. Uppdraget tilldelades Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) på direktval. Förundersökningen genomfördes den 24–25 maj 2021.

Rapportens upplägg

Rapporten har flera delar. Efter den inledande sammanfattningen av resultaten kommer först en övergripande beskrivning av arbetets genomförande och av förundersökningsområdet. Därefter presenteras det faktiska resultatet av förundersökningen. Detaljerade schaktplaner finns i bilaga 1, schakttabell i bilaga 2 och beskrivningar av de påträffade anläggningarna med profiltritningar i bilaga 3. Analysrapporter för externt utförda analyser – vedartsbestämning och ¹⁴C-datering – återfinns i bilaga 4 och 5.

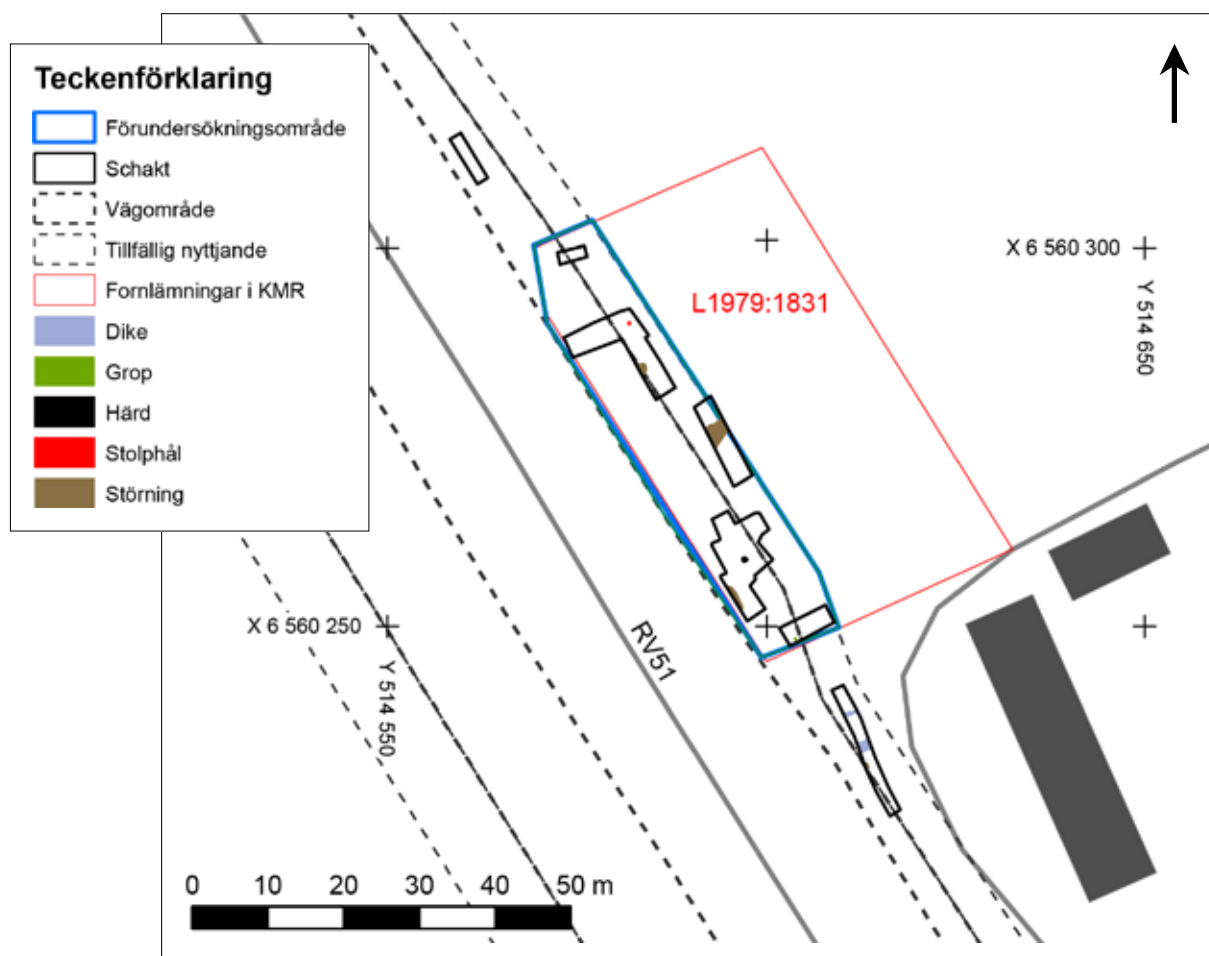
Målsättning

Syftet med förundersökningen var att dokumentera fornlämningens karaktär vad avser dess utbredning, komplexitet och ålder. Om fornfynd påträffades skulle dessa tas tillvara. Resultatet ska kunna ligga till grund för Länsstyrelsens och Trafikverkets planering, samt för upprättande av undersökningsplan inför eventuella fortsatta arkeologiska insatser inom fornlämningen.

Metod och genomförande

Vid förundersökningen grävdes schakt vanligtvis med dubbel skopbredd som utvidgades till större sammanhängande ytor för att få en bra uppfattning om lämningarnas intensitet och komplexitet där förutsättningarna motiverade detta. Då det enligt Länsstyrelsens förfrågningsunderlag framgick att fornlämningen skulle avgränsas inom området för vägens arbetsområde har ett par schakt grävts utanför, norr respektive söder om, det förundersökningsområde som presenterades i förfrågningsunderlaget.

De anläggningar som framkom i schakten snittades, och grävdes ut i sin helhet efter att sektionerna dokumenterats. Flera sentida störningar fanns och några av dessa har fått delundersökas för att fastställa att de inte rörde sig om förhistoriska anläggningar.

Figur 3. Översiktsplan med samtliga schakt samt förundersökningsområdets relation till boplatsoområdet i sin helhet. Skala 1:1 000.

	Planerat/Förväntat	Utfall
Schaktyta	200 m ²	224 m ²
Anläggningar	10 st	3 st
Kulturlager	0 st	0 st

Tabell 1. Förväntade volymer kontra utfall.

Figur 4. Här har en större sammanhängande yta tagits upp omkring en härd i förboppling att bitta fler anläggningar. Foto från söder av Maud Emanuelsson.

Kolprov från två av anläggningarna har ^{14}C -daterats av Tandemlaboratoriet vid Uppsala universitet efter att de först vedartsbestämts av Antraco HB.

Dokumentationen har bestått av digitala inmätningar, foton av miljön och enskilda lämningar, beskrivningar och handritade sektioner. Dokumentationen har samlats i programmet Intras 3.2.0 och bearbetats vidare i ArcMap 10.7.1.

Tidigare undersökningar

Förundersökningen har föregåtts av en arkeologisk utredning i två etapper, där platsen pekats ut som tänkbart boplatsläge vid en första inventering (Holm 2016) och konstaterats omfatta anläggningar av förhistorisk karaktär vid den senare utredningsgrävningen (Emanuelsson 2018) inför den planerade ombyggnationen av riksväg 51. Vid utredningens etapp 2 identifierades två härdar, ett stolphål och två gropar av förhistorisk karaktär som registrerades som boplatsanläggning övrig, fornlämning Gällersta 200 (Emanuelsson 2018:33).

Därutöver har flera mindre undersökningar och utredningar gjorts i närområdet. Vid kyrkan har en smedja som varit i bruk från slutet av 1600-talet och fram till mitten av 1700-talet undersökts (Edlund & Knabe 2006:10). Vid indragning av fjärrvärme i kyrkan berördes gravar på kyrkogården (Rönngren 2015). Boplatslämningar har påträffats vid Södra Bro (Wändesjö 2020) i väster och vid Fällersta (Pettersson 1998) i norr. En vikingatida boplats har identifierats vid Gällersta by väster om riksväg 51, men de sökschakt som grävdes där vid samma utredning helt nära L1979:1831 var helt tomma (Holm 2021). En större undersökning av en boplats med tyngdpunkten dels i bronsålder, dels i yngre järnålder, har genomförts vid Ekeby kyrka i söder. Där har bland annat flera hus dokumenterats (Balknäs 2018).

Figur 5. Förundersökningsområdet och fornlämningar i närområdet. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:10 000.

Förundersökningsområdet

Området med boplatsanläggningar, L1979:1831, ligger i en svag västsluttning strax intill och öster om nuvarande riksväg 51 och cirka 100 meter väster om den gamla landsvägen, som följer en mindre höjdsträckning mellan Ekeby kyrka i söder och Gällersta kyrka i norr. Den aktuella ytan består av åkermark i träda. Förutom det åkerskifte, där L1979:1831 ligger, kom även åkern norr därom och en del av gårdstomten söder därom att beröras. Mellan de båda åkerytorna finns en del större stenblock ansamlade i en form av kombinerad hägnad och röjningsröse, vilket visar att marken tidigare varit stenig. På de historiska kartorna för Gällersta by framgår också att det funnits gott om numera försvunna röjningsrösen här (Gällersta 1844, laga skifte; Gällersta 1778, storskifte).

Den registrerade fornlämningen är 60 × 35 meter stor och det aktuella förundersökningsområdet motsvarar en tredjedel av fornlämningens totala yta. Av de anläggningar som framkom vid utredningen 2017 bör en härd befinna sig inom förundersökningsområdet, medan en härd, ett stolphål och två möjligen sentida gropar är belägna öster om och utanför vägarbetsområdet.

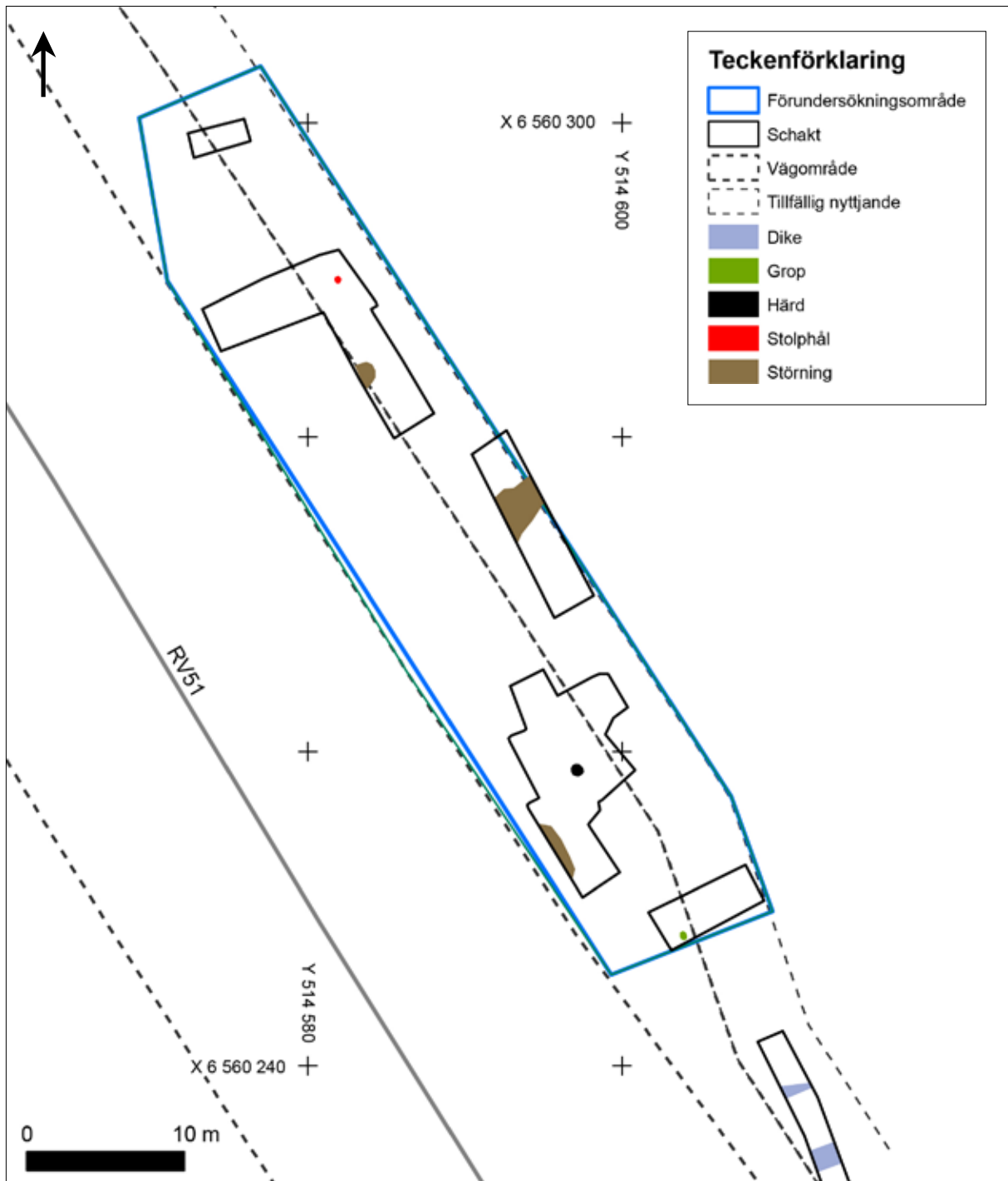
Resultat

Vid förundersökningen påträffades tre förhistoriska anläggningar – ett stolphål, en härd och en ospecificerad grop. Anläggningarna är av allmänt förhistorisk karaktär och ganska grunda då de påverkats av att marken plöjts. De ligger ganska glest och det har inte varit möjligt att skönja någon struktur dem emellan.

Träkol från stolphålet och härden har ¹⁴C-daterats. För stolphålet A230 har träkol från ung asp daterats till bronsålder, i tidsavsnittet 1220–1040 f.Kr., och från härden A365 har träkol från en grankvist daterats till äldre järnålder, närmare bestämt sen romersk järnålder eller 330–430 e.Kr. Det skiljer alltså över 1 000 år mellan de båda dateringarna. De kan därför sägas representera enstaka händelser, kortvariga tillfällen då man utförde olika sysslor just här, medan man hade sin huvudsakliga vistelse på någon annan plats.

Andra iakttagelser är att matjordslagret var ovanligt tjockt, oftast 0,45 meter djupt eller mer. Allra tjockast var matjordslagret närmast riksväg 51, varför vi gissar att matjord som fanns där riksvägen går idag flyttades ut på de omkringliggande åkrarna då vägen byggdes. Markunderlaget bestod till största delen av lera. Inslag av morän och block var störst i schakt 3 och i sydöstra delen av schakt 5.

Det fanns även flera sentida störningar i form av täckdiken och stora sprängstensgropar.

Figur 6. Den centrala delen av förundersökningsområdet med samtliga tre anläggningar och de sentida störningar som också fanns i schakten. Skala 1:400.

Figur 7. Stolpbålet A230
i plan A) och i profil B).
Foto från väster av
Maud Emanuelsson.

Figur 8. Härden A365
i plan A) och i profil B).
Foto från sydväst av
Jenny Holm.

Utvärdering

Boplatsanläggningarna är få, men visar otvetydigt att man haft viss aktivitet på platsen under olika, och vitt skilda, perioder av förhistorien. Stolphålet ligger nära vägarbetsområdets östra kant och om man kan förvänta sig att det finns någon stolpkonstruktion, hus eller hägnad, är det däråt den finns att söka. Enligt den tidigare utredningen fortsätter fornlämningen österut minst 20 meter. Däremot har en annan arkeologisk utredning, för ny vattenledning i åkerns östligaste del intill gamla landsvägen, visat att så långt som dit når L1979:1831 inte (Holm 2021).

Stolphålet kan möjligen relateras till L1979:1489 vid Ekeby kyrka där lämningar från bronsåldern undersökts 2018 och 2019 (Balknäs 2018 samt muntlig uppgift). Boplatslämningar som åtminstone delvis är samtida med härden har undersökts vid Södra Bro, L2020:4464 (Wändesjö 2020, 2021), och liknande ensamma härdar med dateringar från olika delar av järnåldern och tidig medeltid har undersökts vid Ekeby (Holm 2022, manus), också inför ombyggnaden av riksväg 51.

Stiftelsen Kulturmiljövård anser inte att det inom vägarbetsområdet är motiverat med ytterligare arkeologiska undersökningar.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

<https://historiskakartor.lantmateriet.se/>

Lantmäteristyrelsens arkiv

Gällersta 1778, storskifte, S22-14:1

Gällersta 1844, laga skifte, S22-14:3

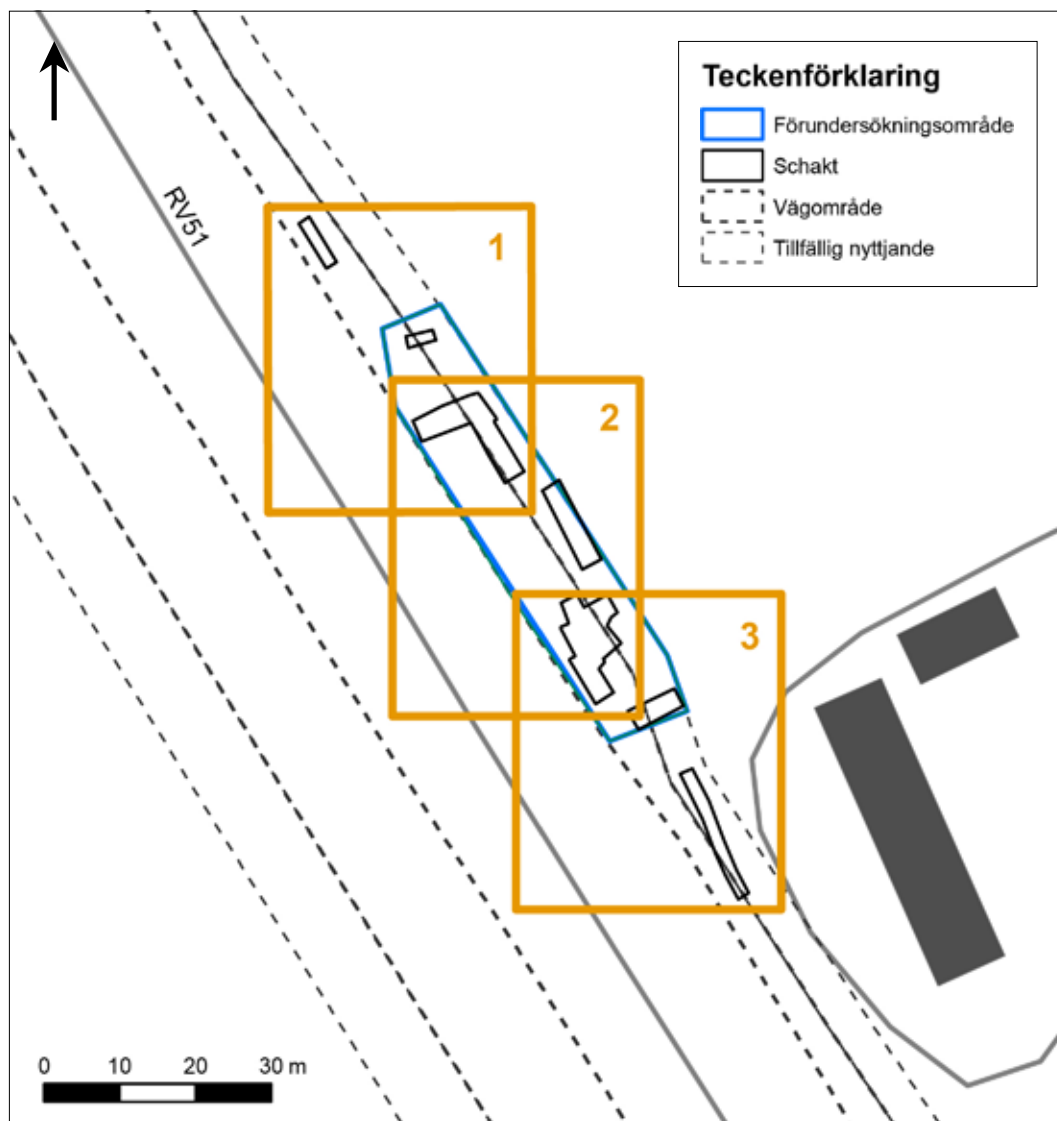
Litteratur

- Balknäs, N. 2018. *Uppå Källarbacken i Ekeby*. Arkeologisk förundersökning. Ekeby prästgård 1:7. Ekeby socken. Kumla kommun. Örebro län. Närke. Arkeologgruppen AB rapport 2018:50.
- Edlund, M. & Knabe, E. 2006. *Gällersta kyrka*. Arkeologisk utredning och särskild arkeologisk undersökning. Närke. Gällersta socken. Gällersta kyrkotomt 1:1. UV Bergslagen rapport 2006:18.
- Emanuelsson, M. 2018. *Riksväg 51. Från Kvarntorp till Almbro*. Arkeologisk utredning etapp 2. Kompletterande arkeologisk utredning etapp 1. Del av riksväg 51. Ekeby och Gällersta socknar. Kumla och Örebro kommuner. Örebro län. Närke. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2018:2.
- Holm, J. 2016. *Riksväg 51. Från Kvarntorpsrondellen till Almbro*. Arkeologisk utredning etapp 1. Ekeby och Gällersta socknar. Kumla och Örebro kommuner. Örebro län. Närke. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2016:52.
- Holm, J. 2021. *Vikingatida boplats vid Gällersta by*. Arkeologisk utredning etapp 1 och 2. Gällersta 9:1, 2:17 och 2:18. Gällersta klockarbol 1:1, 1:3 och 1:4, Gällersta klockargård 1:1 samt Gällersta kyrkobol 2:1. Gällersta socken. Örebro kommun. Örebro län. Närke. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2021:40.
- Holm, J. 2022. (manus) *Riksväg 51 – Ekeby. Härdar under röjningsrösen*. Arkeologisk förundersökning. Fornlämning L2020:11646, L2020:11648, L2021:275 och L2021:276, Ekeby prästgård 9:1. Ekeby socken. Kumla kommun. Örebro län. Närke. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport.
- Pettersson, O. 1998. *Stenmurar och eldstäder i Fällersta och Ökena*. Arkeologisk undersökning. Närke, Gällersta och Norrbyås socknar. Fällersta 1:6. Dnr 421-3534-1997. RAÄ 90. UV Mitt rapport 1998:21.
- Rönngrén, J. 2015. *Värme i Gällersta kyrka*. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning. Gällersta kyrkobol. Gällersta socken. Örebro kommun. Närke. Arkeologgruppen AB rapport 2015:13.
- Wändesjö, J. 2020. *Södra Bro*. Arkeologisk utredning etapp 1 och 2. Närke. Örebro län. Örebro kommun. Gällersta socken. Fastigheten Södra Bro 4:25. Uppdrag Arkeologi rapport 2020/12.
- Wändesjö, J. 2021. *Södra Bro*. Arkeologisk förundersökning. Närke. Örebro län. Örebro kommun. Gällersta socken. Fastigheten Södra Bro 4:25. Fornlämningar L2020:4427, L2020:4428, L2020:4431, L2020:4464. Uppdrag Arkeologi rapport 2021/7.

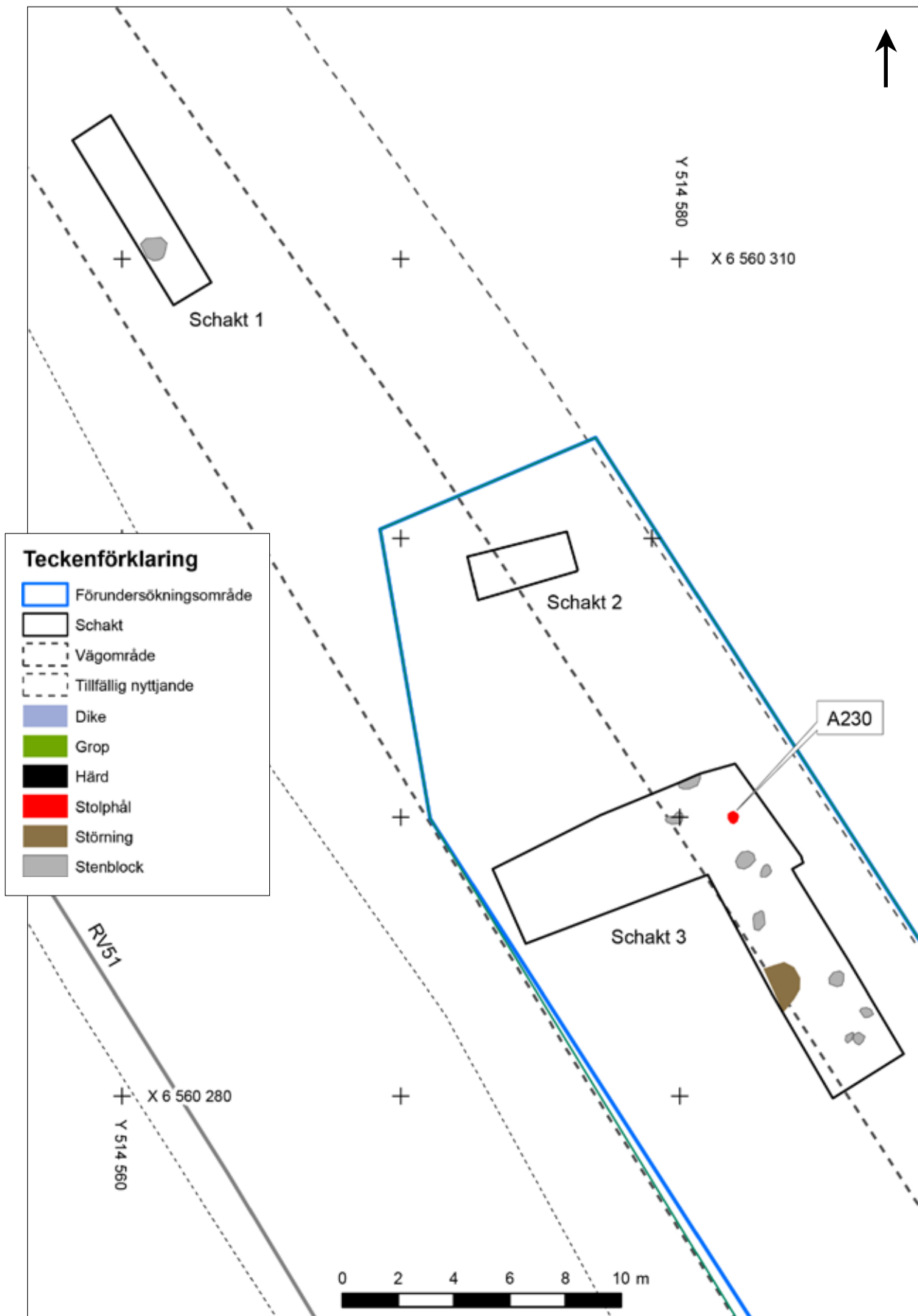
Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM21060
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-1654-2021, 2021-04-22
<i>Kulturmiljöregistret uppdragsnr:</i>	202100513
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk förundersökning
<i>Undersökningsperiod:</i>	24–25 maj 2021
<i>Personal:</i>	Jenny Holm Maud Emanuelsson
<i>Landskap:</i>	Närke
<i>Län:</i>	Örebro
<i>Kommun:</i>	Örebro
<i>Socken:</i>	Gällersta
<i>Fastighet:</i>	Gällersta klockarbol 1:1
<i>Fornlämning:</i>	L1979:1831
<i>Fastighetskarta:</i>	10F 2d Gällersta
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	X 6 560 270/Y 514 590
<i>Höjdsystem:</i>	RH 2000
<i>Inmätningmetod:</i>	RTK-GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Profilritningar (3 st på ett A3-ark) och 10 st digitala foton.
<i>Fynd:</i>	Inga fynd påträffades.

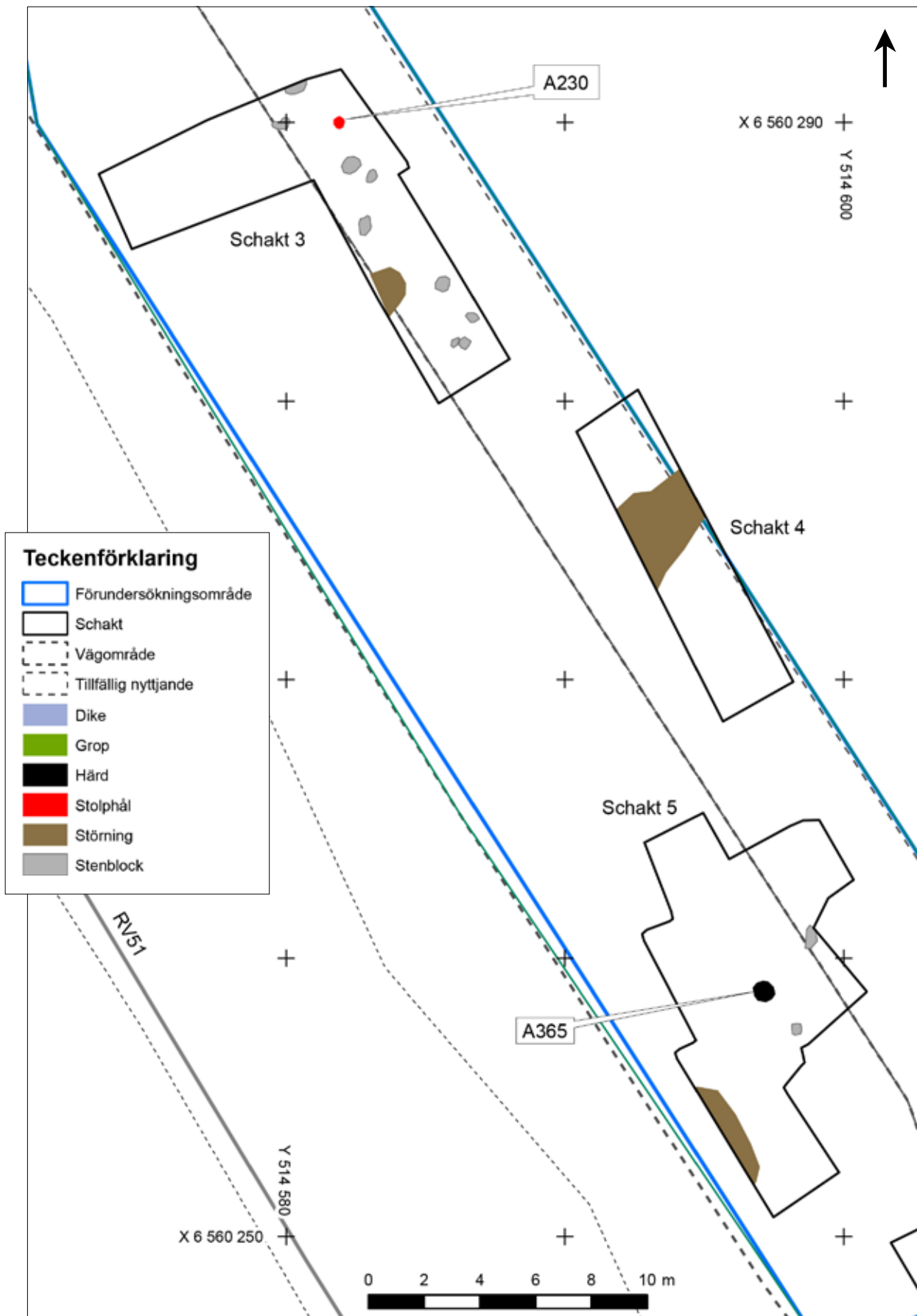
Bilaga 1. Schaktplaner

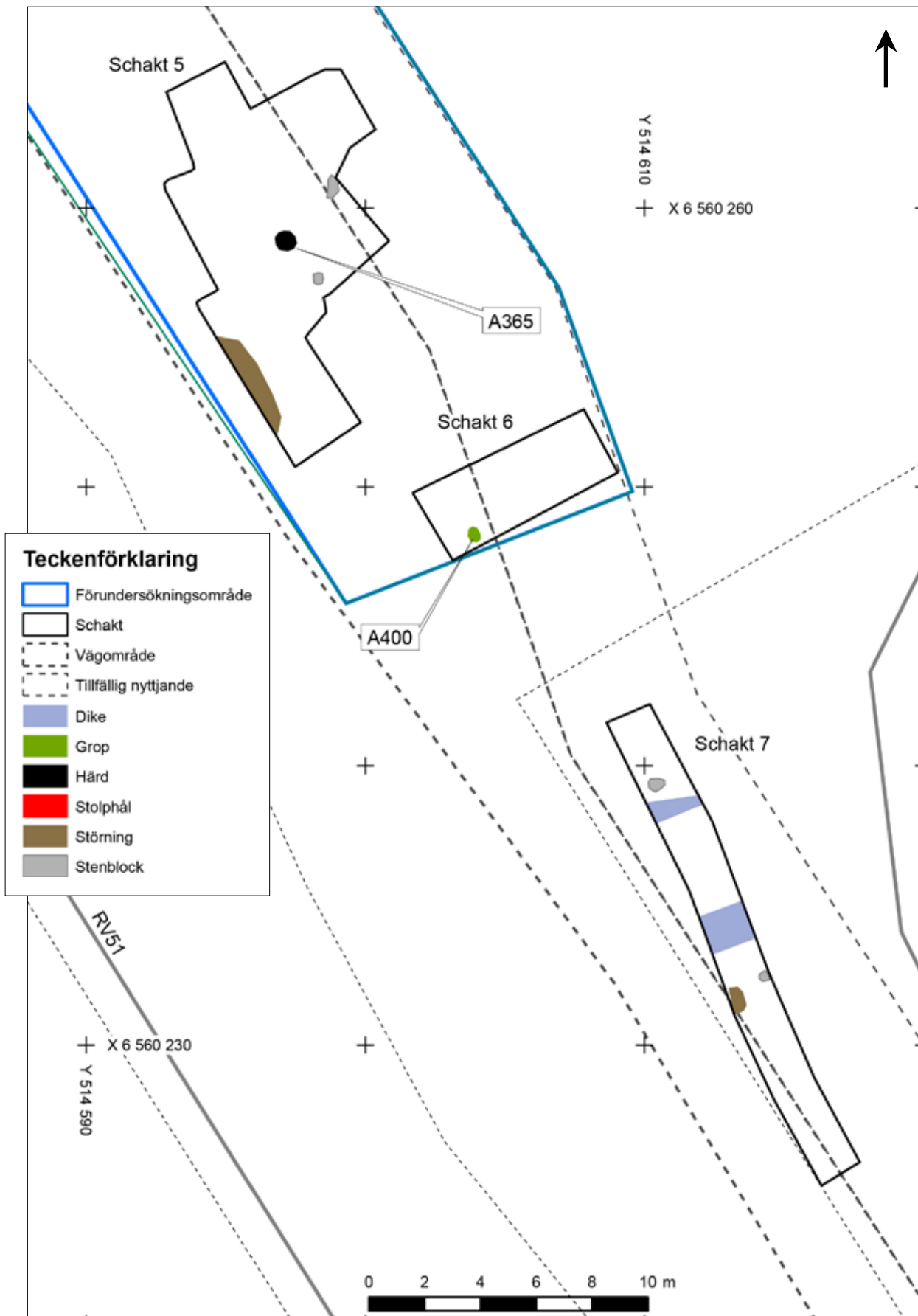
Översikt schaktplaner.

Schaktplan 1. Skala 1:200.

Schaktplan 2. Skala 1:200.

Schaktplan 3. Skala 1:200.

Bilaga 2. Schakttabell

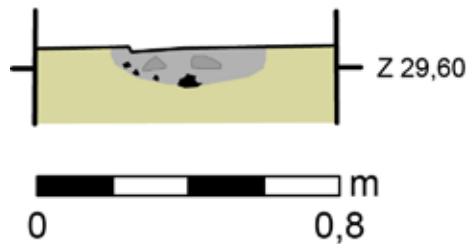
Schakt	Area (m ²)	Matjord, djup (m)	Undergrund	Kommentar
1	11	0,45	Lera, enstaka stenblock	
2	6	0,55-0,65	Lera med inslag av morän	
3	59	0,45-0,6	Moig lera, en del stenblock	A230, stolphål
4	33	0,45	Lera	
5	66	0,45-0,5	Lera, med inslag av morän i sydöst	A365, hård
6	18	0,5	Lera	A400, grop
7	31	0,4	Lera med inslag av morän	
	224			

Bilaga 3. Anläggningsbeskrivningar

A230 – Stolphål

I plan: Rund, 0,4 m i diameter, med sex kantiga stenar i ytan. Träkol förekom främst i kanten i östnordöst och västsydväst.

I sektion: Grunt U-formad, 0,1 m djup. Fyllning av grå mjäla med rikligt inslag av små kantiga stenar, 0,02–0,1 m stora. Träkol både i ytterkant och i mitten. Nedgrävd i gul lera. Stolphålet har ¹⁴C-daterats till 1220–1040 f.Kr. Vid dateringen har träkol från asp utgjort analysmaterial.

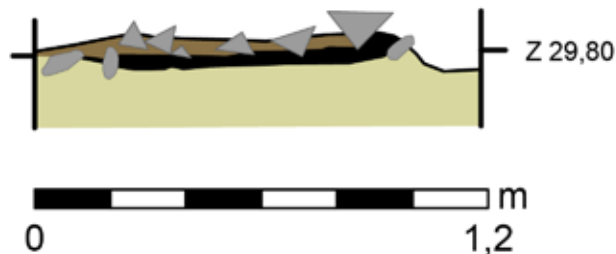
Sektion genom stolphålet A230. Skala 1:20.

A365 – Härd

I plan: Rund, 0,7 m i diameter, med träkol och skärvstenar. Mest skärvsten i norra halvan vilket eventuellt kan bero på att de tagits bort vid utredningen 2017.

I sektion: Plant skikt, 0,04 m tjockt, av träkol och sot, samt skärvsten i och ovanpå kolslagret. Brun matjord ovanpå kolskiktet, på och mellan skärvstenarna. Anlagd på brun-gul moig lera.

Härden har ¹⁴C-daterats till 330–430 e.Kr. Vid dateringen har träkol från gran använts som analysmaterial.

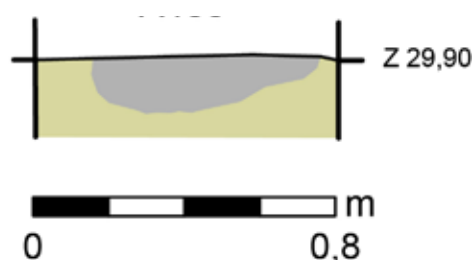
Sektion genom härden A365. Skala 1:20.

A400 – Grop

I plan: Oval, 0,56 × 0,43 m stor, grå färgning omgiven av brun lera.

I sektion: Asymmetriskt skålformad, 0,14 m djup. Fyllning av grå lera. Nedgrävd i brun lera.

Gropens funktion är oklar.

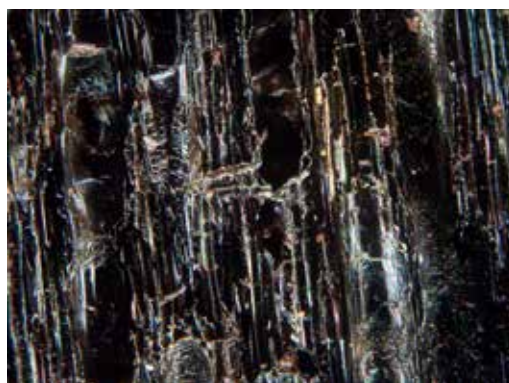
Sektion genom gropen A400. Skala 1:20.

ProjektId 2445

Närke, Örebro kommun, Gällersta socken, Klockarbol 1:1, L1979:1831 (Gällersta 200),
Boplatzlämning, övrig

Stolphål, A230, PK200022

Träkolet rensades från en mindre mängd jord. En del fragment var inbäddade i hoptorkade klumpar av silt vilket innebar att bitarna splittrades vid rensningen. Detta drabbade i huvudsak de sköra styckena av ek. Ung asp valdes för datering

Vikt (g)	Analyserad vikt (g)	Fragment	Analyserat antal	Asp	Ek
0,5	0,5	14	14	3	11

Härd, A385, PK451

Provet rensades från sotig silt och en del sand. Merparten av träkolet kom från yngre grenar. För datering valdes en kvist av gran.

Vikt (g)	Analyserad vikt (g)	Fragment	Analyserat antal	Al*	Asp*	Ek	Gran
4,1	2,9	Över 100	76	3	1	22	50

*Ej tillvaratagen

UPPSALA
UNIVERSITET

Ångströmlaboratoriet
Tandemlaboratoriet

Kol-14 gruppen

Besöksadress:
Ångström Laboratoriet
Lägerhyddsvägen 1

Postadress:
Box 529
751 21 Uppsala

Telefon:
018 – 471 3124

Telefax:
018 – 55 5736

Hemsida:
<http://www.tandemlab.uu.se>

E-post:
radiocarbon@physics.uu.se

Uppsala 2021-09-21

Jenny Holm
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41
722 12 VÄSTERÅS

Resultat av ¹⁴C datering av träkol från Ekeby socken, Närke. (p 3791)

Förbehandling av träkol:

1. Synliga rottrådar borttages.
2. 1 % HCl tillsätts (10 h, under kokpunkten) (karbonat bort).
3. 1 % NaOH tillsätts (10 h, under kokpunkten). Löslig fraktion fälls genom tillsättning av konc. HCl. Fällningen som till största delen består av humusmaterial, tvättas, torkas och benämns fraktion SOL. Olöslig del, som benämns INS, består främst av det ursprungliga organiska materialet. Denna fraktion ger därför den mest relevanta åldern. Fraktionen SOL däremot ger information om eventuella föroreningars inverkan.

Före mätningen av ¹⁴C-innehållet i acceleratoren förbränns det tvättade och intorkade materialet, surgjort till pH 4, till CO₂-gas som i sin tur grafiteras genom en Fe-katalytisk reaktion. I den aktuella undersökningen har fraktionen INS daterats.

RESULTAT

Labbnnummer	Prov	δ ¹³ C‰ V-PDB	¹⁴ C ålder BP
Ua-71244	KM21060, RV51, A230, PK200022	-28,3	2 937 ± 31
Ua-71245	KM21060, RV51, A365, PK451	-26,2	1 671 ± 30
Ua-71246	KM21062, RV51, A679, PK827	-24,8	881 ± 29
Ua-71247	KM21062, RV51, A704, PK791	-26,3	1 607 ± 29
Ua-71248	KM21062, RV51, A714, PK1008	-24,9	1 500 ± 29
Ua-71249	KM21062, RV51, A726, PK1012	-27,2	1 764 ± 30

Med vänliga hälsningar

Karl

Håkansson

Karl Håkansson/Lars Beckel

Elektroniskt undertecknad
av Karl Håkansson
Datum: 2021.09.21
14:25:00 +02'00'

